

СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА РИНКУ ПОЗИЧКОВОГО КАПІТАЛУ

Каламбет С.В. д.е.н., професор, Дил Д.О., ДНУЗТ ім. академіка В.А. Лазаряна

Стаття присвячена визначенню сутності, структури й ролі ринку позичкового капіталу, як сегменту фінансового ринку України. При цьому під ринком позичкових капіталів розуміються відносини з приводу акумуляції фінансово-кредитними інститутами тимчасово вільних грошових коштів фізичних і юридичних осіб як резидентів, так і нерезидентів і надання цих капіталів у тимчасове користування на визначений строк і відсотки.

Ключові слова: позичковий капітал, фінансово-кредитний інститут.

ВСТУП

Подальший розвиток ринкових відносин, що забезпечують умови структурної перебудови вітчизняної економіки, пов'язаний з створенням дієвих сегментів фінансового ринку, а саме ринку позичкового капіталу.

Роль позичкового капіталу у сучасній ринковій економіці визначається наступним.

По-перше, він акумулює й перерозподіляє між суб'єктами господарської діяльності тимчасово вільні грошові кошти, прискорюючи виробниче накопичення капіталу й зростання його маси за рахунок позик.

По-друге, позичковий капітал забезпечує прискорення розрахунків між суб'єктами господарської діяльності.

По-третє, він забезпечує економію витрат обігу через використання безготівкових розрахунків й розрахунків різноманітними кредитними інструментами.

По-четверте, полегшує перерозподіл й зосередження грошово-фінансових ресурсів у найпріоритетніших щодо конкретної ситуації сферах економічної діяльності.

По-п'яте, забезпечує утворення додаткової до наявної в економіці купівельної спроможності.

По-шосте, грошове обслуговування капіталу в процесі його відтворення.

По-сьоме, забезпечує прискорення концентрації та централізації капіталу.

По-восьме, забезпечує кредитом інноваційний процес, що особливо важливо в умовах науково-технічного прогресу.

По-дев'яте, забезпечує зростання ефективності грошового обігу.

Нарешті, кредит використовується як один із дієвих інструментів макроекономічного регулювання господарських процесів [1, с. 186-189; 4, с. 340].

Проблемам та перспективам розвитку фінансових ринків присвячено праці вітчизняних науковців і практиків В.М. Гейця, В.І. Міщенко, Т.С. Смовженко, А.А. Пересади, Т.С. Козьменка, М.І. Савлука, В.С. Стельмаха, А.М. Мороза, М.І. Крупки та інших. Дослідження поняття і характеристик ринку позичкового капіталу в економічній літературі виявило, що й досі немає його єдиного чіткого визначення. Більше того, існують значні розбіжності у поглядах як серед науковців, так і серед практиків щодо його сутності й наповненості.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є узагальнення напрацювань вітчизняних науковців щодо визначення сутності і структури ринку позичкового капіталу, його ролі у процесі прискореного накопичення виробничого капіталу й росту його обсягу.

РЕЗУЛЬТАТИ

Зауважимо, що дослідження наукової літератури виявило, що й досі не з'ясоване питання чіткого розмежування у трактуванні понять «грошові кошти», «фінансові ресурси», «грошові фонди».

Так під фінансовими ресурсами як правило розуміють авансовані кошти, які вкладаються в оборотні та необоротні активи на основі використання котрих формується додаткова вартість. Грошові ресурси — це всі гроші, які економічний суб'єкт має у своєму розпорядженні. Проте не всі вони є ресурсами на основі яких створюється додана вартість (комерційний банк частину коштів використовує для оплати платежів і податків, а іншу частину — як ресурс для надання кредиту або іншого вкладення). Пройшовши через фінансовий ринок, ресурси створюють ВВП, у результаті розподілу й перерозподілу якого утворюються фінансові, або грошові фонди, відбувається повернення грошей і формуються фінансові ресурси, що мають безпосереднє призначення для здійснення інвестування тощо.

В економічній літературі часто для визначення особливої сфери фінансово-кредитних відносин, яка характеризує рух позичкового капіталу, механізм його розподілу та перерозподілу, просування

від одних суб'єктів до інших, вживається поняття ринку позичкових капіталів, функціональне призначення якого полягає у трансформації грошових коштів у ресурси, що створюють ВВП.

У зарубіжній літературі поняття «ринок позичкових капіталів» практично не використовується. В ній найчастіше йдеться або про фінансовий ринок, або про ринок капіталів як тотожності.

У словнику сучасної економіки Макміллана ринок капіталів визначається як група взаємозалежних ринків, на яких капітал у фінансовій (тобто грошово-кредитній) формі дається і береться в борг або «мобілізується» на різноманітних умовах і на різноманітні терміни [2, с. 458]. Як бачимо, наведене визначення досить широке й охоплює групу ринків. При цьому не зрозуміло про які ринки йдеться мова.

Вважаємо з метою дослідження сутності ринку позичкового капіталу необхідно дати визначення поняття позика та позичка.

Позика — це відносини з приводу надання коштів у тимчасове користування, коли позичальник бере зобов'язання повернути у визначений строк основну суму боргу й відсотки. Ці відносини можуть здійснюватися як за каналами прямого фінансування, так і опосередкованого, за участю різноманітних фінансово-кредитних установ (фінансових посередників).

Позичка — це спосіб опосередкованого фінансування, коли кредитні установи (комерційні банки) акумулюють вільні кошти економічних суб'єктів і надають їх від свого імені у тимчасове користування позичальникам. В основу цих відносин покладено договір (кредитний договір), який не обертається на ринку як самостійний інструмент. Позичка — це кредит суто у грошовій формі. Ціною грошей у відносинах позички виступає процент. Однак позика і позичка є двома формами руху одного й того самого капіталу, борговими зобов'язаннями, оскільки вони обумовлюють зобов'язання емітента повернути фіксовану суму (величину основного боргу плюс процент) у визначений строк незалежно від економічних обставин [3, с. 115].

Позичковий капітал — це капітал, який приносить доход у вигляді процента.

Як відомо, в процесі обігу капітал виступає у грошовій, продуктивній і товарній формах. Позичковий капітал постійно знаходиться у грошовій формі, однак його поняття значно вужче за змістом від поняття «грошовий капітал». У широкому розумінні грошовий капітал розглядається економічною теорією як вартісна форма всього дійсного капіталу, який функціонує у матеріально-уречевленій та у грошовій (вартісній) формі. Грошовий капітал може втілюватись у різні функціональні форми, однією з яких і є позичковий капітал.

Позичковий капітал приносить доход у вигляді процента тільки тому, що в руках позичальника він використовується як функціонуючий капітал, тобто із грошового переходить у продуктивний, що дає додатковий прибуток.

Обіг грошей як капіталу полягає в тому, що гроші авансовані на виробництво повертаються в більшій сумі. Здійснюючи такий обіг, гроші забезпечують розширене відтворення капіталу. У цьому випадку капітал існує в найбільш абстрактній функціональній формі. Його втіленням стає особливий різновид грошей — гроші як капітал, гроші як носій капітальної (самозростаючої) вартості.

Позичковий капітал характеризується такими ознаками:

1. Позичковий капітал — це капітал — власність. Особливість позичкового капіталу полягає в тому, що він безпосередньо авансується (інвестується) у виробничу сферу не його власником, а зовсім іншою особою (підприємцем-позичальником), якому капітал передається на тимчасове користування. В результаті відбувається роздвоєння позичкового капіталу на капітал: власність і капітал функцію. Власність на капітал залишається у кредитора навіть після того, як вона з його рук перейшла боржникові. Реальним підтвердженням цієї власності є зобов'язання позичальника повернути отриману позику в строк з виплатою процента. Капітал функція означає, що підприємець повинен одержати прибуток на авансовані гроші не менший, ніж розмір плати за позичковий капітал. Інакше немає сенсу організовувати підприємницьку діяльність. А тому кредитор як власник капіталу отримує за це частину прибутку у вигляді позичкового процента. Решта прибутку залишається у розпорядженні позичальника — підприємця у вигляді підприємницького доходу.

2. Позичковий капітал — специфічний товар. Позичковий капітал — це капітал, що реалізує себе як товар. Об'єктом купівлі-продажу є самі гроші, однак не гроші як товар, а гроші як капітал.

Гроші, як відомо, за своєю природою не є капіталом. Вони стають капіталом, коли використовуються не як простий посередник обміну, а як гроші задля отримання прибутку, гроші як вартість самозростання. Отже, кредитор передає позичальникові не просто гроші, а гроші як капітал; він передає вартість, що в процесі свого функціонального використання не лише зберігає себе, а й зростає у своїх розмірах — приносить прибуток.

3. Позичковий капітал володіє специфічною формою відчуження. Особливістю позичкового капіталу, котрий функціонує як товар є те, що на відміну від продажу звичайного товару він надається в позику, тобто відчужується від свого власника лише на певний строк і за умови повернення з позичковим процентом. На відміну від акту купівлі-продажу, коли товар одночасно переміщується від продавця до покупця, а гроші назустріч від покупця до продавця, при кредитній операції позичковий капітал передається: при наданні позики: від кредитора до позичальника, а при її погашенні: від позичальника до кредитора з виплатою позичкового процента.

Отже, позичковий капітал необхідно розглядати як одну із форм грошового капіталу, що надається його власником на тимчасове користування підприємцеві з метою отримання прибутку у вигляді позичкового процента.

Основою формування позичкового капіталу є закономірності кругообігу капіталу в процесі відтворення, які призводять до того, що у окремих учасників економічних відносин з'являються тимчасово вільні капітали, а у інших виникає потреба в позичкових коштах. За допомогою кредиту тимчасово вільні капітали (а також заощадження населення) перетворюються в позичковий капітал, котрий втягується в новий кругообіг, забезпечує процес відтворення і прибуток його власникам.

Джерелом з якого всі підприємці черпають гроші для авансування своєї діяльності, є грошовий ринок. Оскільки в ринковому господарстві ніхто вільних грошей не тримає на руках «мертвими», а розміщує їх у кредитних установах, тобто на грошовому ринку, а самі гроші якими тут торгують називається позичковим капіталом.

Позичковий процент або процент за кредит це плата, яку отримує кредитор від позичальника за надані в позику гроші чи матеріальні цінності.

Економічна природа позичкового процента обумовлена існуванням товарного виробництва та пов'язаних з ним кредитних відносин. За призначенням позичковий процент, з одного боку, відображає ефективність використання позичкового капіталу; з іншого боку, він повинен забезпечувати доходи банку, компенсувати його витрати. В умовах ринкової економіки суть його розглядається більшістю економістів як ціна капіталу, взятого у кредит. Логіка такого визначення проста: оскільки позичальник-підприємець виступає покупцем капіталу-товару, то й процент, виплачуваний ним кредитором, представляє ціну цього капіталу. Безперечно, тут не слід розуміти ціну капіталу як вираз вартості. Позичковий процент є не що інше, як частина середнього прибутку, котру підприємець платить власнику капіталу за користування споживною вартістю позиченого капіталу. У даному випадку сплата процента характеризує передачу певної частини вартості без одержання еквівалента. Вартість процента повністю переходить від позичальника до кредитора.

В економічній теорії мають місце й інші підходи до визначення природи позичкового процента. Наприклад, Дж. Кейнс розглядав суть процента як «плату за розставання з ліквідністю». В теорії Дж. Кейнса формування процента регулюється дією провідного психологічного закону, за яким люди віддають перевагу грошам як найбільш ліквідній формі багатства. Величина позичкового процента, за Кейнсом, залежить від двох чинників, вона: прямо пропорційна «перевагам ліквідності» й обернено пропорційна кількості грошей, що знаходяться в обігу [1, с. 180].

Джерелом сплати позичкового процента є прибуток, що його одержує підприємець у процесі продуктивного використання позичкового капіталу. Прибуток розподіляється між суб'єктами кредитних відносин: кредитор отримує прибуток у вигляді процента за кредит, а позичальник отримує підприємницький дохід у вигляді прибутку на позичковий капітал, який використовується в підприємницькій діяльності.

Величина позичкового процента характеризується його нормою у вигляді процентної ставки. Норма процента визначається як відношення річного доходу, одержаного на позичковий капітал, до суми наданого кредиту, помножене на сто.

Норма процента знаходиться у певній залежності від норми прибутку. Вважається, що норма процента може коливатись від нуля (мінімальна межа) до середньої норми прибутку (максимальна межа). Мінімальну межу норми процента точно визначити не можливо, але вона не повинна дорівнювати нулю бо інакше надання кредиту втрачає всякий сенс для кредитора.

Слід розрізняти ринкову норму процента, котра безпосередньо формується на монетарному ринку, і середню норму, тобто норму процента за певний період. Ринкова норма процента, перш за все, залежить від кон'юнктури ринку тобто співвідношення попиту та пропозиції позичкового капіталу. Свого максимального рівня вона досягає в період найбільшого загострення економічної кризи, саме тоді, коли норма прибутку падає до мінімуму. Адже в даній ситуації вкладники, щоб уберегти свої заощадження чи грошові капітали від знецінення, намагаються їх отоварити. Це веде до відносного зменшення депозитів. Разом з тим, під час кризи виникає масова гонитва за грішми як засобами платежу і значно зростає попит на позичковий капітал, для погашення боргових зобов'язань.

Ринок позичкових капіталів — це сегмент фінансового ринку, на якому формується попит і пропозиція на позичковий капітал [4, с. 340-343].

Існує достатня кількість визначення терміну «фінансовий ринок». Так Мещеряков А.А. дає наступне визначення: «фінансовий ринок — це механізм, який забезпечує об'єднання покупців і продавців фінансових активів і сприяє обміну цими активами» [5, с. 32]. Бобров Є.А. наводить наступне визначення: «фінансовий ринок — це ринок, де об'єктом купівлі-продажу є різноманітні фінансові інструменти та фінансові послуги» [6, с. 91]. Залежно від виду інструментів фінансовий ринок, на думку авторів підручника «Гроші і кредит» [7, с. 74], складається з двох ринків, які взаємопов'язані й доповнюють один одного, але й окремо функціонують: ринок позичкових капіталів та ринок пінних паперів.

За такої точки зору існує ряд неточностей, які полягають у тому, що при єдиному загальному підході в економічній літературі щодо виділення зазначених секторів, інструментів фінансового рин-

ку, виникає проблема різного тлумачення їх сутності. Зрозуміло, що поняття «фінансові активи», «фінансові інструменти», «фінансова послуга», «позичковий капітал», «цінні папери», «кредити» інші не тотожні, а тому й існує така розбіжність у визначенні терміну «фінансовий ринок». Таке різноманіття підходів зумовлено відсутністю чітко встановленої і відпрацьованої методологічної бази у науковому середовищі.

Що стосується ринку позичкових капіталів, то якщо погодитися з його трактуванням у наведеному підручнику, то погляди інших дослідників спірні бо вони трактують ринок позичкового капіталу як сукупність ринку банківських кредитів і частки ринку цінних паперів у секторі боргових зобов'язань. Деякі автори у структурі ринку фінансових послуг виділяють ринок кредитних послуг [8, с. 154]. Можна зазначити, кредитні послуги не належать суто до банківських операцій. У цьому контексті можна погодитися з тими науковцями, які поділяють фінансовий ринок на ринок грошей і ринок цінних паперів.

Токмакова І.В. виділяє такі сектори фінансового ринку, з притаманним кожному з них характером кругообігу капіталу: ринок банківських кредитів; ринок цінних паперів; валютний ринок [3, с. 117].

Виходячи з вищевикладеного, можна сказати, що ринок банківських кредитів може виступати лише як сегмент ринку позичкового капіталу, бо охоплює лише відносини з приводу акумуляції комерційними банками коштів фізичних та юридичних осіб і надання їх у вигляді позичок на умовах зворотності й платності. На кредитному ринку аналогічні послуги можуть надавати й небанківські кредитні установи. Крім того, кожна з кредитних послуг має свою специфіку надання. Так можна відокремити: фінансовий лізинг, факторинг, види фінансового запозичення, що пов'язані з використанням векселів та інші. В Україні при відчутній нестачі кредитних ресурсів та недостатній активності інвестиційних процесів необхідно створити організаційно-економічний механізм поширення мережі лізингових, інжинірингових та інших інституціональних утворень, які будуть орієнтовані на розширення спектру кредитних послуг та відповідно послуг на ринку позичкового капіталу.

На ринку цінних паперів відбувається операції купівлі-продажу цінних паперів, які за своєю формою близькі до позички капіталу. Водночас на цьому ринку цінних паперів, на відміну від ринку кредитів, відбувається передача вже існуючої купівельної спроможності. У його складі можна виділити ринок облігацій, ринок титулів власності, ринок фінансових деривативів.

Усе вищенаведене поширюється і на валютний сектор фінансового ринку. Валютний ринок є тією сферою економічних відносин, де здійснюється купівля-продаж іноземної валюти та цінних паперів в іноземній валюті на основі попиту і пропозиції.

Ми згодні з науковцями, що спільним між різними секторами фінансового ринку є те, що купівля фінансового інструменту не означає його виходу із сфери обігу. Навпаки, фінансові інструменти є ліквідними, однак кожній групі інструментів притаманний свій механізм і можливості ліквідності.

Деякі автори [9] в залежності від функцій, які виконує кожна складова в ринковому розподілі й перерозподілі фінансових ресурсів, фінансовий ринок поділяють на ринок грошей і ринок капіталів.

По суті, ринок грошей і ринок капіталів є відносно самостійними й водночас органічно пов'язаними ланками єдиного ринку. Функцією ринку грошей і за сучасних умов залишається обслуговування товарного обігу ліквідними грошима, що функціонують на цьому ринку як купівельний і платіжний засіб. Будучи найчастіше простим посередником обміну, гроші, що обслуговують операції на ринку грошей, репрезентують в обігу абстрактну форму вартості товару, уособлюючи всю гаму споживчих вартостей. Гроші на ринку грошей продаються і купуються на короткий період часу від одного дня до одного року. Рух грошових засобів між суб'єктами на ринку грошей має за мету перерозподіл ліквідності між ними. Цей перерозподіл як у кожний даний момент, так і в перспективному плані визначається поточними доходами на короткострокові ресурси. Отже, функціонально до ринку грошей можна віднести ті вкладання коштів, які використовуються для забезпечення поточної діяльності, тобто призначені обслуговувати рух оборотного капіталу [3].

Іншою складовою фінансового ринку є ринок капіталів. Його призначення полягає в обслуговуванні руху основного капіталу. На ринку капіталів обертаються фінансові інструменти строком дії понад 1 рік.

Як вже зазначалося, на ринку капіталів гроші, що є об'єктом угод, виступають уже не як купівельний чи платіжний засіб, а як капітал, як самозростаюча вартість. Метою споживання грошей є не отримання споживчої вартості, необхідної на певний момент, а отримання в майбутньому доданої вартості, більшої величини, ніж авансована.

Крім якісної різниці між цими секторами фінансового ринку, існує і різниця у кількісному виразі. Загальна маса боргового (позичкового) капіталу значно перевищує кількість грошей, що перебуває в обігу. Так, в Україні наприкінці 2009 року загальна маса зовнішньої заборгованості (державної і приватної) становить близько 110 млрд. дол., вимоги комерційних банків за наданими кредитами близько 440 млрд. грн. а маса готівкових грошей в обігу — близько 120 млрд. грн. [10]. Таке перевищення пояснюється тим, що одна й та сама грошова одиниця може неодноразово функціонувати як капітал. Крім того, до боргових зобов'язань додається і частка цінних паперів, що обертаються.

Функціонування ринку капіталів дає змогу економічним суб'єктам сформулювати інвестиційні ресурси та забезпечити потребу в ефективному інвестуванні для реалізації реальних інвестиційних

проектів. Ринок позичкових капіталів сприяє вирівнюванню національного прибутку і підвищенню його маси за відсутності достатньої маси власних фінансових ресурсів.

Однак при суттєвій відмінності ринку грошей і ринку капіталів між цими складовими фінансового ринку за сучасних умов не існує і не повинно існувати чіткої межі. Навпаки, пріоритетним завданням держави, монетарної влади є забезпечення переміщення грошей із ринку грошей на ринок капіталів.

Як уже зазначалося, за своєю інфраструктурою ринок позичкових капіталів представляє, головним чином, банківські установи, а тому його ще називають ринком банківських кредитів. Крім того, на ньому діють й інші кредитно-фінансові установи (парабанки), що входять до складу кредитної системи. З функціональної точки зору він представляє систему економічних відносин, яка забезпечує нагромадження і перерозподіл грошових капіталів з метою забезпечення ресурсами ринкового господарства.

В Україні зараз відбувається процес формування ринку капіталів. В умовах переходу до ринкової економіки обмежуються можливості державного втручання в розподіл фінансових ресурсів, бо більшість суб'єктів господарської діяльності переходять від державної на акціонерну чи приватну форму власності. Вони самостійно вишукують матеріальні і грошові ресурси на ринках, самі розпоряджаються своїми доходами. Саме ринок позичкових капіталів повинен забезпечити суб'єктам економіки доступ до необхідних для них грошових ресурсів.

Наведені визначення дозволяють відокремити поняття «ринок боргових зобов'язань» та «ринок позичкового капіталу». Отже, поняття ринок боргових зобов'язань може використовуватися для загальної характеристики строкових запозичень щодо різноманітних форм, за яких рух коштів не передбачає зміни власника коштів, а під ринком позичкових капіталів можна розуміти вужчі відносини, а саме відносини з приводу акумуляції кредитними установами грошових коштів фізичних і юридичних осіб і надання їх у тимчасове користування. Водночас й ринок боргових зобов'язань, й ринок позичкового капіталу є взаємопов'язаними сегментами фінансового ринку.

ВИСНОВКИ

Наведений огляд дає підставу зробити висновок, що становлення ринку позичкового капіталу неможливе без проведення економічних реформ і подальшого економічного зростання України. Опрацювання єдиного підходу щодо теоретичних і практичних засад функціонування ринку позичкового капіталу, особливо за межами банківської системи, допоможе, як нам здається, підняти його рівень розвитку та якість функціонування в управлінні грошовими ресурсами.

Наведені уточнення щодо інституціональної побудови ринку позичкового капіталу, на нашу думку, можуть сприяти вибору напряму використання механізмів просування, розподілу, перерозподілу позичкових капіталів в Україні, у подальшій акумуляції вітчизняних капіталів та їх інвестування в економіку України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гальчинський А. Теорія грошей: Навч. посібник. / А. Гальчинський. — К.: Основи, 1998. — 415 с.
2. Словник сучасної економіки Макміллана / Пер. з англ. — К.: «АртЕк». 2000. — 640 с.
3. Токмакова І.В. Сутність і структура фінансового ринку. / І.В. Токмакова, В.Г. Краснов. // Фінанси України. — 2001. — №12. — С. 112-120.
4. Бутук А.И. Экономическая теория: Учеб. пособие. / А.И. Бутук. — К.: Вікар, 2000. — 644 с.
5. Мещеряков А.А. Аналіз економічної сутності понять «ринок фінансових послуг» та «ринок банківських послуг». / А.А. Мещеряков. // Формування ринкових відносин в Україні. — 2007. — №5(72). — С. 31-35.
6. Бобров Є.А. Роль та місце ринку фінансових послуг у структурі фінансового ринку. / Є.А. Бобров. // Фінанси України. — 2007. — №4. — С. 88-94.
7. Гроші і кредит: Підручник. / За ред. проф. Б.С. Івасіва. — К.: КНЕУ. — 1999.
8. Бойко В. Ринок кредитних послуг та необхідність його державного регулювання. / В. Бойко. // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. — 2004. — №2. — С. 153-158.
9. Опарін В.М. Фінанси: Навчальний посібник. / В.М. Опарін. — К.: КНЕУ, 2001. — 240 с.
10. <http://nardna.hravda.com.ba/economics/4ab3981e6514b/>